

Barbara Danowska-Prokop

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
Wydział Ekonomii
Katedra Ekonomii
barbara.danowska-prokop@ue.katowice.pl

KONDYCJA FINANSOWA GÓRNOŚLĄSKICH BRACKICH KAS PENSYJNYCH W LATACH WIELKIEGO KRYZYSU EKONOMICZNEGO

Streszczenie: W okresie międzywojennym górnośląscy górnicy zatrudnieni w brackich przedsiębiorstwach korzystali z dodatkowego ubezpieczenia emerytalno-rentowego. Wysokość wypłacanych świadczeń przez brackie kasy pensyjne była jednak przede wszystkim uzależniona od stanu koniunktury, co potwierdzały dane z lat wielkiego kryzysu ekonomicznego.

Słowa kluczowe: kryzys ekonomiczny, ubezpieczenia brackie, dochody, wydatki.

Wprowadzenie

W okresie międzywojennym, tj. na przestrzeni lat 1922-1939, górnośląscy górnicy korzystali z podwójnego źródła pozyskiwania świadczeń emerytalno-rentowych: powszechnego ubezpieczenia gwarantowanego przez państwo oraz z dobrowolnego ubezpieczenia górniczego, nazywanego potocznie ubezpieczeniem brackim.

Wysokość brackich świadczeń emerytalno-rentowych była w pierwszej kolejności uzależniona od stanu bieżącej koniunktury, która w sposób bezpośredni oddziaływała na kondycję górnośląskiego przemysłu węglowego, w tym na poziom zatrudnienia i dochodów górników, a w konsekwencji na wysokość uiszczanych składek do brackich kas pensyjnych. Wyjątkowo niekorzystnie na kondycję finansową brackich kas pensyjnych wpłynął kryzys ekonomiczny lat 1930-1935.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie zależności między stanem koniunktury a kondycją finansową brackich kas pensyjnych w latach wielkiego kryzysu ekonomicznego, w tym poziomem wypłacanych świadczeń emerytalno-rentowych.

1. Wielki kryzys ekonomiczny a kondycja górnośląskiego przemysłu węglowego

W Polsce pierwsze oznaki kryzysu ujawniły się późną jesienią 1929 r.¹. Rozpoczął się on w rolnictwie, a jego przejawem był spadek cen artykułów rolnych, dochodów i wydatków mieszkańców wsi na artykuły przemysłowe, przy czym tempo spadku cen płodów rolnych było szybsze od tempa spadku cen artykułów przemysłowych². Rozdrobnieni producenci rolni, chcąc ratować swe przychody przy malejących cenach, zwiększali podaż, często kosztem własnej konsumpcji i wzrastającego ubóstwa, co dodatkowo zwiększało trudności rynkowe. W następnych latach negatywne następstwa kryzysu ujawniły się więc we wszystkich pozostałych sferach aktywności gospodarczej, czyli w przemyśle i handlu oraz w finansach.

O spadku popytu na wyroby rolnicze i przemysłowe zadecydowały dwa czynniki: niewielka pojemność rynku wewnętrznego oraz niska zamożność (dochodowość) polskiego społeczeństwa. W następstwie zadziałania obu czynników krajowi producenci redukowali wydatki na inwestycje, co nieuchronnie prowadziło do spadku produkcji i zatrudnienia, a także do cięć w dochodach i wydatkach zatrudnionych pracowników.

Kryzys przemysłowy spowolnił proces uprzemysłowienia Polski, bowiem pogorszyła się efektywność wykorzystania już posiadanego potencjału produkcyjnego. O tak niekorzystnej tendencji i tym razem zadecydowały dwa czynniki: malejący popyt na wyroby fabryczne na rynku wewnętrznym oraz niewielka konkurencyjność cenowa tych wyrobów. Jednoczesne zadziałanie obu czynników prowadziło do spadku wielkości produkcji. W 1932 r. ogólny wskaźnik produkcji przemysłowej spadł do 63% poziomu z 1929 r.³. Malejącemu popytowi na artykuły przemysłowe towarzyszyło narastanie trudności finansowych w przedsiębiorstwach, a to nieuchronnie prowadziło do wzrostu liczby bankrutujących przedsiębiorstw.

Nowe realia gospodarcze wymusiły zmianę taktyki działania dużych przedsiębiorstw, zachęciły je do zwiększenia zakresu kontroli produkcji, cen i rynku.

¹ O wyjątkowości kryzysu lat 1929-1933 świadczy mechanizm jego powstania, co znajdowało odbicie w jego cechach: długotrwałości, powszechności oddziaływania i szerokiego zasięgu geograficznego.

² Ludność wiejska w II RP stanowiła około 2/3 ogółu ludności. Jej siła nabywcza była natomiast niewielka, co znajdowało potwierdzenie w danych statystycznych. W latach dobrej koniunktury mieszkańcy wsi nabywali jedynie 18% artykułów przemysłowych. W okresie załamania gospodarczego ich możliwości nabywcze zmalały. W 1934 r. wydatki polskich chłopów na artykuły przemysłowe zmniejszyły się do 10%. Zob.: Z. Landau: *Dwusektorowy układ gospodarki Polski międzywojennej i jego konsekwencje*. „Przegląd Historyczny” 1972, nr 3, s. 455.

³ W. Rusiński: *Zarys historii gospodarczej Polski. Czasy nowożytne i najnowsze (1500-1939)*. Książka i Wiedza, Warszawa 1979, s. 448-449.

W praktyce przejawem tej taktyki były porozumienia o charakterze monopolistycznym ograniczające z jednej strony swobodę działania konkurencji, a z drugiej dzielące rynki zbytu między skartelizowane przedsiębiorstwa. Konsekwencją praktyk monopolowych było wolniejsze tempo spadku cen artykułów przemysłowych w stosunku do tempa spadku cen artykułów rolnych.

Kryzys wyjątkowo niekorzystnie wpłynął na rynek kapitałowy, na którym doszło do masowego wycofywania lokat kapitałowych z Polski (przy jednoczesnym niedoborze kapitału rodzimego). Ogółem w latach kryzysu wywieziono z Polski około 2,5 mld zł zysków i wkładów obcych, czyli mniej więcej tyle ile wynosił roczny budżet państwa polskiego⁴. Odpływ kapitałów i zysków utrudnił nie tylko sytuację finansową i budżetową kraju, ale także przyczynił się do zakłóceń w systemie bankowym, a to doprowadziło do wzrostu uzależnienia od wierzycieli zagranicznych. Sytuacja ta niekorzystnie odbijała się w bilansie płatniczym, bowiem obroty handlowe spadły aż o 2/3. Wobec trudności płatniczych rząd promował eksport nawet po cenach dumpingowych⁵. W rezultacie podjętych działań bilans handlowy był dodatni, ale saldo obrotów kapitałowych ujemne. Błędna polityka gospodarcza, w tym nieumiejętna polityka pieniężna, zmusiła zatem rząd do transferu złota i walut wymiennalnych za granicę. W następstwie tych działań rezerwy złota w Banku Polskim zmniejszyły się z 621 mln zł w 1929 r. do 444 mln zł w 1935 r., a zapasy walut obcych z 714 mln zł w 1929 r. do 27 mln zł w 1935 r.⁶

Kolejnym negatywnym skutkiem realizowanej polityki gospodarczej był gwałtowny spadek wpływów z podatków i monopoli, co przyczyniło się do pogłębienia trudności budżetowych⁷. Uwzględniając powyższe uwarunkowania, Komitet Ekonomiczny Ministrów jesienią 1932 r. przedstawił założenia polityki antykryzysowej. Zakładała ona inicjowanie działań antyrecesyjnych przez rząd, w tym: obniżkę cen artykułów przemysłowych, oddłużenie rolnictwa, organiza-

⁴ Z. Landau, J. Tomaszewski: *Gospodarka Polski międzywojennej 1930-1935. Wielki kryzys gospodarczy*. Książka i Wiedza, Warszawa 1982, s. 38-40.

⁵ Z. Landau: *Wpływ kapitałów obcych na gospodarkę polską*. „Finanse” 1965, nr 1.

⁶ I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski: *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*. PWN, Warszawa 1966, s. 303; Z. Landau, J. Tomaszewski: Op. cit., s. 28-30; W. Rosiński: Op. cit., s. 448-449.

⁷ W latach wielkiego kryzysu rząd polski skoncentrował swą uwagę na dwóch podstawowych celach: ochronie stabilności kursu złotego i utrzymaniu równowagi budżetowej. Dążenie do utrzymania równowagi budżetowej było spowodowane obawą o załamanie kursu złotego, dlatego też rząd wspierał działania proeksportowe.

cję pomocy dla bezrobotnych⁸, organizację robót publicznych⁹, a także ograniczenie „samowoli” monopoli¹⁰.

1.1. Aktywności górnośląskiego przemysłu węglowego w latach 1929-1935

W przemyśle górnośląskim kryzys rozpoczął się w pierwszych miesiącach 1930 r., od tego momentu systematycznie malała nie tylko produkcja i zyski, ale także wydatki inwestycyjne. Pogorszenie sytuacji finansowej przedsiębiorstw (w latach 1930-1933 większość miejscowych przedsiębiorstw odnotowała znaczne straty finansowe, co wiązało się ze wzrostem zadłużenia w zagranicznych instytucjach finansowych – przede wszystkim niemieckich) prowadziło do zaostrenia konkurencji i eliminacji z rynku producentów nierentownych, a to z kolei przyczyniało się do: wzrostu liczby bankrutujących przedsiębiorstw¹¹, spadku popytu na dobra inwestycyjne, trudności eksportowych, spadku zatrudnienia i wzrostu bezrobocia, obniżenia płac oraz pogorszenia standardu życia miejscowych robotników i ich rodzin. Dane o wielkości produkcji w wiodących gałęziach górnośląskiego przemysłu w latach 1929-1935 prezentuje tab. 1.

Tabela 1. Wielkość produkcji w wiodących gałęziach górnośląskiego przemysłu w latach 1929-1933 (1928 = 100)

Produkcja ołowiu	Produkcja cynku	Produkcja stali	Produkcja surówki żelaza	Wydobycie węgla kamiennego	Rok
96,6	104,6	95,5	102,7	112,4	1929
108,5	112,6	96,4	69,8	92,5	1930
84,7	88	60,5	57,4	94,4	1931
31,8	60	27,8	32	70,6	1932
32,7	58,9	62,6	51,6	65,5	1933

Źródło: AP Katowice, UWŚI/PH* 232, s. 33-38; UWŚI/PH 1303 II, s. 310 (* Urząd Wojewódzki Śląski – Wydział Przemysłu i Handlu).

⁸ Obóz sanacji obawiał się, że narastające bezrobocie i pogłębiająca się bieda przyniesie nie tylko ujemne konsekwencje w sensie ekonomicznym, ale także w sferze politycznej. Obawiano się, że bezrobotni będą mogli łatwo stać się klientami partii narodowej, co zagroziłoby dominacji sanacji. Zob.: J. Kofman: „Lewiatan” a podstawowe zagadnienia ekonomiczno-polityczne Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów ideologii kół wielkokapitalistycznych w Polsce. PWN, Warszawa 1986, s. 136-139.

⁹ W 1933 r. powołano do życia Fundusz Pracy dla organizowania i finansowania robót publicznych. Rosły sumy wypłacanych z budżetu zasiłków dla bezrobotnych.

¹⁰ W marcu 1933 r. uchwalono ustawę kartelową stwarzającą prawo do ingerencji w porozumienia monopolistyczne.

¹¹ W latach 1930-1935 liczba czynnych przedsiębiorstw zmniejszyła się z 12 712 do 9 639. Zob.: J. Popkiewicz, F. Ryszka: *Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej. Studium historyczno-gospodarcze*. Instytut Śląski, Opole 1959, s. 352-353.

Z zaprezentowanych w tab. 1 danych wynika jednoznacznie, że okres dobrej koniunktury dla górnośląskiego przemysłu węglowego zakończył się w pierwszych miesiącach 1930 r. (równie głębokie tendencje spadkowe objęły wszystkie gałęzie śląskiego przemysłu hutniczego). Od tego momentu malało zapotrzebowanie na węgiel kamienny na rynku krajowym (osłabło tempo dopływu zamówień ze strony sektora prywatnego i publicznego) – w 1930 r. sprzedano tylko 17 mln t, czyli popyt spadł aż o 23,3%. Podobna tendencja występowała na rynkach zagranicznych – w 1930 r. wyeksportowano tylko 10 mln t, eksport skurczył się aż o 8,7%. Uwzględniając powyższe uwarunkowania, miejscowi producenci węgla zmniejszyli jego wydobycie aż o 11,8%¹². W następnym roku sytuacja w górnośląskim górnictwie nie uległa poprawie. W dalszym ciągu rynek krajowy nie był w stanie wchłonąć całej produkcji śląskich kopalń, co pociągnęło za sobą zmniejszenie sprzedaży węgla w kraju o kolejne 10%. Aby złagodzić negatywne tendencje, miejscowi producenci intensywnie poszukiwali alternatywnych rynków zbytu i dlatego powołali do życia Konwencję Eksportową (funkcjonowała ona przy Polskiej Konwencji Węglowej). Konwencja Eksportowa miała sprzyjać wchodzeniu z węglem na rynki nieobjęte licencjami Konwencji – duński, irlandzki, szwedzki, norweski, finlandzki, łotewski, belgijski i francuski. Aby wesprzeć poczynania eksporterów, przy Konwencji funkcjonował Fundusz Wyrównawczy, z którego dofinansowywano wydatki na zamorską promocję górnośląskiego węgla. Walkę górnośląskich producentów węgla o nowe rynki zbytu wspierało państwo, poprzez ulgi eksportowe i niższe taryfy przewozowe. Dzięki temu wsparciu producenci węgla nie tylko utrzymali swą pozycję na rynkach nielicencjonowanych przez Konwencję, ale wręcz umocnili na nich swą przewagę¹³. W kolejnych latach kryzysu ograniczenia w wydobyciu węgla były coraz większe, co potwierdzają dane o wielkości wydobycia węgla w 1933 r.: wydobycie spadło aż o 46,9% w stosunku do 1929 r.

Kryzys w górnośląskim przemyśle górnico-hutniczym przyczynił się do zmniejszenia stopnia wykorzystania potencjału produkcyjnego miejscowego przemysłu: w górnictwie o 60%, w hutnictwie aż o 85%. Siła kryzysu zniechęcała miejscowych przedsiębiorców nie tylko do inwestowania w nowe maszyny i urządzenia, ale także do wykonywania niezbędnych remontów. W następstwie tych zaniedbań w górnośląskim przemyśle górnico-hutniczym zmniejszyły się zdolności produkcyjne aż o 13,1% oraz pogorszyła się konkurencyjność tego przemysłu w stosunku do zagranicznych partnerów¹⁴.

¹² AP Katowice, UWŚI/ PH 232, s. 33-34; UWŚI/ PH 234, s. 63-79; UWŚI/PH 1446, s. 2; UWŚI/PH 1448, s. 3.

¹³ AP Katowice, UWŚI/PH 224, s. 20-25; J. Popkiewicz, F. Ryszka: *Przemysł...*, op. cit., s. 269-271, 347.

¹⁴ B. Cywiński: *Przemysł polski i nasze położenie gospodarcze*. Dom Książki Polskiej, Warszawa 1934, s. 36-51.

W 1933 r. ujawniły się pierwsze oznaki przełomu w koniunkturze, dzięki czemu ogólny wskaźnik produkcji przemysłowej w prawie wszystkich gałęziach górnośląskiego przemysłu zaczął bardzo powoli, ale systematycznie wzrastać. Po 1935 r. polska gospodarka weszła ponownie w fazę ożywienia.

2. Sytuacja finansowa brackich kas pensyjnych w latach wielkiego kryzysu ekonomicznego

W okresie międzywojennym górnośląscy górnicy korzystający z brackiego ubezpieczenia pensyjnego przynależeli albo do Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach, albo do Pszczyńskiego Bractwa Górniczego. Obie kasy pensyjne gwarantowały górnikom środki na starość, przy czym podstawą finansowania świadczeń emerytalno-rentowych były składki płacone przez ubezpieczonych i pracodawców w stosunku pół na pół. Obowiązkiem ubezpieczenia w brackich kasach pensyjnych byli objęci jedynie robotnicy górniczych zakładów brackich (urzędnicy przedsiębiorstw górniczych nie mogli korzystać z dobrodziejstwa dobrowolnego ubezpieczenia brackiego). Członkowie kas dzielili się na dwie grupy:

- czynnych, czyli pracujących, płacących składki pensyjne oraz niepobierających świadczeń emerytalno-rentowych (brackie przepisy ubezpieczeniowe przewidywały, że warunkiem przyjęcia do kasy było ukończenie 16 roku życia i nieprzekroczenie 40 roku życia oraz dobry stan zdrowia potwierdzony orzeczeniem brackiego lekarza, a członkostwo rozpoczynało się z chwilą przyjęcia do pracy i kończyło z chwilą zakończenia pracy),
- biernych, czyli niepracujących i pobierających świadczenia pensyjne lub rentowe oraz nieuiszczających składek.

Brackie świadczenia emerytalno-rentowe zapewniały dodatkowe dochody albo po osiągnięciu przez uprawnionego „wieku emerytalnego” (po przekroczeniu 60 roku życia), albo po wystąpieniu zdarzenia losowego uprawniającego do renty. Dane o liczbie członków kasy pensyjnej w Spółce Brackiej w latach wielkiego kryzysu przedstawia tab. 2.

Tabela 2. Członkowie kasy pensyjnej w latach 1929-1935

Rok	Pracujący	Ubezpieczeni
1929	93847	93453
1930	81874	81874
1931	75781	89877
1932	57405	82926
1933	51459	82632
1934	51630	158594
1935	50262	155901

Źródło: AP Katowice, Sprawozdania Spółki Brackiej za lata 1922-1938.

Z danych zaprezentowanych w tab. 2 wynika jednoznacznie, że kryzys odbił się niekorzystnie na liczebności kasy pensyjnej Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach. W latach kryzysu doszło do zakłócenia relacji między ubezpieczonymi a pracującymi. Z każdym kolejnym rokiem kryzysu, wraz z pogorszeniem sytuacji na rynku pracy, przepaść ta ulegała pogłębieniu – liczba pracujących i uiszczających składki systematycznie zmniejszała się. Przyczynami szybkiego wzrostu liczby ubezpieczonych w stosunku do pracujących było:

- wejście w życie umowy polsko-niemieckiej o ubezpieczeniu społecznym z 11 czerwca 1931 r.; w związku z tym ponad 25 tys. osób odzyskało prawo do świadczeń lub do ciągłości stosunku ubezpieczeniowego,
- przywrócenie przypisu o zwolnieniu bezrobotnych z opłat uznaniówek za okres bezrobocia, stąd wszyscy bezrobotni z przedsiębiorstw brackich, w liczbie 75 tys., zyskali status ubezpieczonych (sytuacja ta zmieniła się dopiero w 1938 r., gdy w następstwie nowych uregulowań prawnych ponad 50 tys. bezrobotnych utraciło prawo do ubezpieczenia w kasie pensyjnej)¹⁵.

Świadczenie rentowe (bracka pensja inwalidzka) przysługiwało członkowi kasy pensyjnej wówczas, gdy bracka komisja lekarska potwierdziła u ubezpieczonego trwałą niezdolność do pracy zarobkowej. W przypadku gdy ubezpieczony w brackiej kasie pensyjnej dysponował prawem do świadczenia rentowego z powszechnego ubezpieczenia emerytalnego, to pozbawiany był prawa do tego świadczenia (chyba, że przekroczył 60 rok życia). W przypadku śmierci uprawionego do świadczenia rentowego prawo to przechodziło automatycznie na członków jego rodziny, tj. na wdowę i osierocone dzieci (do 15 roku życia). Wdowie przysługiwała prawo do renty wdowiej niezależnie od stanu zdrowia, wieku lub sytuacji materialnej. Otrzymywała ona połowę należnego świadczenia rentowego (jednak przy ponownym zawarciu związku małżeńskiego traciła prawo do tego świadczenia, a w ramach rekompensaty otrzymywała jednorazowe odszkodowanie w wysokości rocznej pensji wdowiej). W przypadku dzieci, po zmarłym świadczeniobiorcy przysługiwało im prawo do zapomogi sieroczej (w przypadku braku obu rodziców) lub półsieroczej (w przypadku braku ojca) wypłacanej w stałych ratach.

W omawianym okresie systematycznie rosła liczba inwalidów i wdów korzystających ze świadczeń oferowanych przez brackie kasy pensyjne. Odwrotna tendencja występowała natomiast w przypadku sierot – ich liczba regularnie malała w następstwie zmian w zapisach statutowych. Dane o wysokości miesięcznych świadczeń pensyjnych dla wyżej wymienionych grup uprawnień przedstawia tab. 3.

¹⁵ M. Wanatowicz: *Ubezpieczenia brackie na Górnym Śląsku w latach 1922-1939*. PWN, Warszawa-Kraków 1973, s. 112.

Tabela 3. Przeciętne miesięczne świadczenia pensyjne w latach 1929-1935 (w zł)

Rok	Przeciętne pensje inwalidzkie	Przeciętne pensje wdowie	Przeciętne pensje sierot
1929	56,53	25,6	7,8
1930	58,42	25,6	8
1931	61,82	27,95	8,25
1932	54,68	24,1	6,95
1933	44,23	20,2	6,85
1934	43,03	19,18	6,45
1935	42,37	19,38	6,63

Źródło: AP Katowice, Sprawozdania Spółki Brackiej za lata 1924-1938.

Wysokość wypłacanych świadczeń przez bracką kasę pensyjną zależała od kilku czynników, w tym od: kategorii inwalidztwa, długości okresu składkowego, długości przynależności do poszczególnych klas członkowskich w kasie pensyjnej oraz wysokości uiszczanych składek. W przypadku świadczeń sierocych ich wysokość była uzależniana od wysokości pensji inwalidzkiej pensjonisty, przy czym w latach wielkiego kryzysu wysokość omawianych świadczeń zależała od aktualnego stanu koniunktury i dlatego wraz z pogorszeniem opłacalności produkcji w górnoląskim przemyśle węglowym ich wysokość odpowiednio malała.

W Pszczyńskim Bractwie Górniczym wymiar wypłacanych świadczeń inwalidzkich i wdowich był zbliżony do świadczeń Spółki Brackiej. W przypadku świadczeń sierocych był natomiast korzystniejszy i wynosił miesięcznie: 22 zł dla pełnej sieroty i 11 zł dla półsieroty. Sieroty dysponowały także prawem do łączenia tego świadczenia ze świadczeniami przysługującymi z powszechnego ubezpieczenia wypadkowego, co dodatkowo powiększało ich miesięczne dochody¹⁶.

Z punktu widzenia pensjonistów i ich dochodów istotne były koszty utrzymania, gdyż tylko poprzez określenie stosunku pensji brackiej do kosztów utrzymania i do przeciętnej płacy górniczej można było określić realną wartość inwalidzkiego świadczenia pensyjnego. Z porównania kosztów utrzymania ze świadczeniami brackimi wynikało, że w latach 20. koszty utrzymania wzrastały w tempie kilkakrotnie wyższym od świadczeń brackich. Powyższa relacja uległa radykalnej zmianie w latach 1930-1935: spadek przeciętnej pensji brackiej był tylko nieznacznie większy od spadku ogólnych kosztów utrzymania – od 25,8% do 24,3%¹⁷. Pensje wypłacane przez bracką kasę pensyjną kształtowały się zatem na poziomie minimum kosztów utrzymania przeciętnej rodziny inwalidzkiej

¹⁶ W. Wanatowicz: *Pszczyńskie Bractwo Górnicze w okresie międzywojennym*. „Studia i materiały z dziejów Śląska” 1971, t. XI, s. 195-197.

¹⁷ *Sprawozdanie Spółki Brackiej za lata 1924-1938*, tabela XX. „Śląskie Wiadomości Statystyczne” 1934-1939, s. 17-19.

(świadczenia te ulegały zwiększeniu w drodze ich uzupełnienia o dochody wypłacane z powszechnego ubezpieczenia emerytalnego). Z porównania dochodów pensjonistów i pracujących członków wynikało natomiast jednoznacznie, że pensjoniści nie dysponowali nawet połową dochodu miesięcznego zatrudnionego górnika. Szczegółowe dane o dochodach czynnych i biernych członków kas pensyjnych prezentuje tab. 4.

Tabela 4. Dochody czynnych i biernych członków kas pensyjnych w latach 1929-1935 (w zł)

Rok	Przeciętny dochód w górnictwie	Przeciętna pensja inwalidzka
1929	221,08	56,53
1930	201	58,42
1931	179,04	61,82
1932	168,04	54,68
1933	166,68	44,23
1934	163,72	43,03
1935	160,28	42,37

Źródło: „Mały Rocznik Statystyczny” 1935-1939, tabela 62: Sprawozdanie Spółki Brackiej za lata 1924-1938.

W latach 1924-1929 dochody czynnych i biernych członków brackiej kasy pensyjnej systematycznie wzrastały, bowiem rosła opłacalność produkcji górnośląskiego przemysłu węglowego. Sytuacja uległa pogorszeniu dopiero w pierwszej połowie lat 30. Kryzys i pogorszenie sytuacji na rynku pracy przyczyniły się do spadku miesięcznych dochodów górników, co niekorzystnie odbijało się na dochodach brackich pensjonistów. Jednak tempo spadku pensji inwalidzkich było szybsze od tempa spadku płac górniczych. Spadek dochodów pracujących członków trwał do 1936 r., a pensjonistów aż do końca okresu dwudziestolecia międzywojennego.

Jak już wcześniej napisano, stan koniunktury decydował nie tylko o liczbie brackich kas pensyjnych, w tym o relacji między czynnymi oraz biernymi członkami, ale także o ich dochodach i o kondycji finansowej brackiej kasy pensyjnej (relacji między dochodami i wydatkami oraz wielkością posiadanego majątku). Szczegółowe dane o dochodach i wydatkach Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach prezentuje tab. 5.

Tabela 5. Dochody i wydatki pensyjnej Spółki Brackiej w latach 1929-1935 (w zł)

Rok	Dochody	Wydatki	Procent pokrycia wydatków
1929	27 753 866	23 343 133	115,9
1930	26 211 414	24 960 164	105,0
1931	24 992 477	26 442 195	94,5
1932	22 406 484	24 434 218	91,7
1933	18 901 453	20 657 930	91,4
1934	20 704 408	23 180 397	89,3
1935	20 957 864	23 991 678	87,3

Źródło: AP Katowice, Sprawozdania Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach za lata 1929-1938.

W latach 1929-1930 roczne budżety kasy pensyjnej Spółki Brackiej wykazywały nadwyżkę dochodów nad wydatkami. Kondycja finansowa kasy pensyjnej zaczęła pogarszać się od 1931 r. i proces ten trwał nieprzerwanie aż do 1935 r., przy czym w ostatnim roku kryzysu niedobór osiągnął najwyższą wartość – ponad 3 mln zł, tj. 12,6% ogółu wydatków. Niedobory w kasie pensyjnej pokrywano z majątku Spółki zgromadzonego w latach dobrej koniunktury¹⁸ oraz przy pomocy kredytu bankowego¹⁹. Pojawiający się w latach wielkiego kryzysu niedobór w kasie pensyjnej był następstwem jednoczesnego zadziałania kilku czynników, w tym:

- wzrostu liczby pensjonistów, czyli pogorszenia relacji między czynnymi i biernymi członkami,
- spadku zatrudnienia w górnośląskim przemyśle węglowym,
- pogorszenia dochodowości i rentowności posiadanych aktywów,
- nieterminowym przekazywaniem składek przez górnośląskich przedsiębiorców²⁰,
- spadku dochodów zatrudnionych górników, co negatywnie wpływało na bieżące wpływy do kasy pensyjnej (osoby kontynuujące ubezpieczenie po utracie pracy tylko w nielicznych przypadkach opłacały pełne składki, najczęściej uiszczali tylko niskie opłaty uznaniowe).

W latach kryzysu uległa pogorszeniu także sytuacja finansowa Pszczyńskiego Bractwa Górniczego. Równocześnie ze spadkiem produkcji i zatrudnienia z jednej strony malały wpływy do kasy, a z drugiej rosły wydatki na wypłacane

¹⁸ Na majątek brackich kas pensyjnych składały się nieruchomości, gotówka w kasie, pożyczki hipoteczne, lokaty bankowe, ruchomości i wierzytelności.

¹⁹ F. Woźniczka: *Minęło sto lat od czasu założenia byłej Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach*. „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1956, nr 12, s. 353-354.

²⁰ W latach wielkiego kryzysu górnośląscy przedsiębiorcy bardzo często korzystali z urlopów turkusowych przy zatrudnianiu górników. Korzyści przedsiębiorców były jednocześnie stratą dla brackich kas pensyjnych.

świadczenia. Zła kondycja finansowa bractwa wymusiła sięgnięcie do zasobów zgromadzonych w latach lepszej koniunktury²¹.

Podsumowanie

Niekorzystne uwarunkowania gospodarcze w latach 1930-1935 odbiły się na sytuacji finansowej brackich kas pensyjnych. W latach kryzysu systematycznie malały dochody brackich kas pensyjnych, co wymuszało korekty w już oferowanych świadczeniach pensyjnych. Uwzględniając powyższe uwarunkowania, władze brackich kas pensyjnych, chcąc ratować finanse, z jednej strony obniżyły wypłacane świadczenia, a z drugiej podwyższyły uiszczane przez ubezpieczonych składki członkowskie. Działania te jednak nie zapobiegły niedoborom w kasach pensyjnych. Aby utrzymać płynność, władze pokrywały je z dodatkowych źródeł dochodów, w tym z lokat bankowych, dywidend wypłacanych z posiadanych akcji oraz z wynajmu lokali. Ponadto kryzys uświadomił władzom Spółek Brackich konieczność zmiany dotychczasowej formuły ich działania, w tym ścisłego powiązania wypłacanych przez nie świadczeń z systemem powszechnego ubezpieczenia.

Literatura

- Cywiński B.: *Przemysł polski i nasze położenie gospodarcze*. Dom Książki Polskiej, Warszawa 1934.
- Kofman J.: „Lewiatan” a podstawowe zagadnienia ekonomiczno-polityczne *Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów ideologii kół wielkokapitalistycznych w Polsce*. PWN, Warszawa 1986.
- Kostrowicka I., Landau Z., Tomaszewski J.: *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*. PWN, Warszawa 1966.
- Landau Z.: *Dwusektorowy układ gospodarki Polski międzywojennej i jego konsekwencje*. „Przegląd Historyczny” 1972, nr 3.
- Landau Z.: *Wpływ kapitałów obcych na gospodarkę polską*. „Finanse” 1965, nr 1.
- Landau Z., Tomaszewski J.: *Gospodarka Polski międzywojennej 1930-1935. Wielki kryzys gospodarczy*. Książka i Wiedza, Warszawa 1982.
- Popkiewicz J., Ryszka F.: *Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej. Studium historyczno-gospodarcze*. Instytut Śląski, Opole 1959.

---

²¹ M. Wanatowicz: *Pszczyńskie...*, op. cit., s. 196.

Rusiński W.: *Zarys historii gospodarczej Polski. Czasy nowożytne i najnowsze (1500-1939)*. Książka i Wiedza, Warszawa 1979.

Sprawozdanie Spółki Brackiej za lata 1924-1938, tabela XX. „Śląskie Wiadomości Statystyczne” 1934-1939.

Wanatowicz W.: *Pszczyńskie Bractwo Górnicze w okresie międzywojennym*. „Studia i materiały z dziejów Śląska” 1971, t. XI.

Wanatowicz M.: *Ubezpieczenia brackie na Górnym Śląsku w latach 1922-1939*. PWN, Warszawa-Kraków 1973.

Woźniczka F.: *Minęło sto lat od czasu założenia bylej Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach*. „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” 1956, nr 12.

THE FINANCIAL SITUATION OF BRACKA FUNDING YEARS OF THE GREAT DEPRESSION

Summary: In the period, the miners from the Upper Silesia who employed in the Brackie companies could genesis from additional retirement insurance. However the amount of a benefit which waft paid the Brackie founding depended mainly an economics situation which was confirmed by the data from years of the Great Depression.

Keywords: the economic crisis, insurance brackie, revenue, expenditure.